باس

Method

سمكۆ محەمەد

خوێندنەوە بە میتۆد

وەهمی خوێنەری یەکەم لە گومانی خوێنەری دووەم

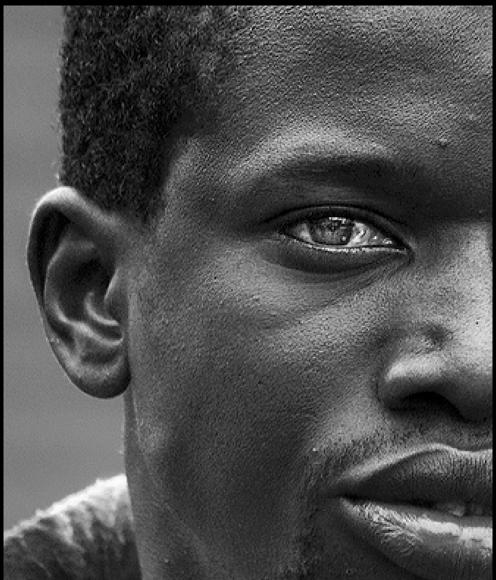

میتۆد چییە ؟ ئێمە بۆچی خۆمان ئالودەی میتۆد کردووە تاکو رەخنە بگرین؟. جیاوازی لە نێوان خوێندنەوە بەمیتۆد و رەخنەی بەبێ میتۆد لەکوێ دایە؟. ئایا بەبێ میتۆد دەتوانین دەقێک بخوێنینەوە یان رەخنە بگرین ؟. چ خوێنەرێک میتۆدێکی فکریی بەسەر دەقێکدا پراکتیک کردووە و گەیشتبێتە راستییەک. کە ئەو دەقە کراوەیە یان داخراو. هەموو ئەم پرسیارانە دەمانخاتە بەردەم واقیعێکەوە کە چۆن بتوانین بەمیتۆدی هێرمۆنتیکی دەق بخوێنینەوە. لە کاتێکدا هێرمۆنتیکا بۆچونی جیاواز و موناقەشەی جیاوازی لەبارەوە کراوە. هەڵبەت قسەکردن لەسەر میتۆد شتێکی ئاسان نییە. چونکە بەمەسیرەیەکی مێژووییدا تێپەڕیوە و لقی جیاوازی لێ بووەتەوە. بۆ نموونە میتۆدەکاتی ئەفلاتون بۆ پەروەردە. ئەرستۆ بۆ سیاسەت. ئەرخەمیدس و باسکاڵ بۆ یاسا فیزیکیەکان. نیوتن بۆ کێشکردنی زەوی. دیکارت بۆ تاکگەرایی. ماکس فیبەر بۆ سۆسیۆلۆژی. هانس جۆن گادامیر و پۆر ریکۆر بۆ هێرمۆنتیکا و بارت بۆ شیتەڵکردنی ئەدەب. میشیل فۆکۆ بۆ بونیادگەری و دریدا بۆ شیتەڵکاری فراوان و هتد... هەر یەک لە شوێنی خۆیدا جێکەوتە بوون لەنێو کایەکاندا کاریگەری خۆیان دانا. ئەگەرچی هەموو ئەمانە لە زەمەنی خۆیدا نامۆ بوون. بەڵام دواتر نەک هەر لە پرۆسەیەکدا پراکتیک کرا. بەڵکو بۆ ژیانی ئاسایش کەڵکی لێ وەرگیرا. لە کاتێکدا خودی میتۆدە فکری و فەلسەفیەکان لە بەرانبەر پرسیاردان. تا ئەو جێگەیەی هەندێ جار دەچنە خانەی سەفسەتەبازی و گەمەی زمانەوانییەوە..

بەهەرحاڵ کاریگەری ئەو میتۆدانەی کە تاکو سەدەی بیستەم. ڕەوتی جیاوازیان وەرگرت و بەردەوامیان هەبوو. ئاسۆی فەلسەفەیەکی نوێی بۆ خودی مەعریفی و بابەتی مەعریفی خوڵقاند. ئاسۆیەک کە ئینسان خۆی بیری مەعریفە بکات نەک مەعریفە بەبیرکردنەوەیەکی کۆنکریتییەوە خۆی بسەپێنێ. ئەگەرچی لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا دەرکەوت. بونیادگەرەکان ئەوەندەی مەهامێکی سیاسییان هەبوو بۆ خوێندنەوەی فکر. ئەوەندە کارێکی ئارەزوومەندانەی ئەبستراکت نەبوو بۆ هەر کایەیەک. بەڵام لە پاڵ ئەمەشدا کە دیدگایەکی نوێی خوڵقاند. ئەوە بوو جهانبینی بۆ چێژ وەرگرتن لە کولتوورە جیاوازەکان بەتایبەتی زمان. هەرچی زیاتر فراوانتر کرد. ڕەوتی بونیادگەرەکان یەکێک لەو ڕەوتە فکرییانە بوو کە شێوازی خوێندنەوە و هێرمۆنتیکای دەقی بە ئاراستەیەکی تردا گۆڕی. ئاراستەیەک کە دەقی لە تێڕوانینە ئیدیۆلۆژیەکان رزگار کرد. ئەو تێڕوانینەی کە لەنێو دەقدا داوای گوتاری سیاسی دەکرد. گۆڕا بۆ گوتاری ستایکی. ئەمەش بۆ خۆی دابڕانێکی

ئەپستمۆلۆژی بوو لەنێو هەموو کایەکاندا. بەتایبەتی لەنێو کایەی ئەدەب و هونەر. گادامیر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە هێرمۆنتیکا. دابەشی سەر سێ قۆناغ دەکرێ. ئەویش چەمک و شیکردنەوە و تێرامانە. هیچ کام لەم قۆناغانەش بەشێک لە پرۆسەی تێرامان جیاناکاتەوە و سەرەنجام یەک شتن. هەرچی پۆر ریکۆرە هێرمۆنتیکای کلاسیکی و نوێگەری لە یەکتر جودا دەکاتەوە. مەبەست لە هێرمۆنتیکای کلاسیکی. ماناگەری و تایبەتمەندێتی ژیانی دەقنووسە. بەپێچەوانەی هێرمۆنتیکای نوێگەری کە کار لەسەر ستاتیکای زمان و دیوی ناوەوەی دەقدا دەکات. (نصر حامد أبوزید) لە کتێبی اشكالية القراءة والية التاويل دەڵێ" دەق بریتییە لە ئەزموونی ژیانی مەوزوعی نەک ئەزموونی ژیانی خودی دانەر کە تێیدا ژیاوە" بەو مانایەی کە دەقنووس لەسەر وەختی خۆیدا دەقەکەی نرخ پەیدا دەکات. چونکە ئەو ئەزموونی قۆناغی کۆمەڵگەکەی دەکاتە کارێکی زەینی. بۆ نموونە ئەگەر شکسپیر لە قۆناغێکی تردا ژیابا.ڕەنگە بەو شێوەیە بەرهەمەکانی خۆی نەکردایەتە ئەلگۆیەک بۆ خوێنەرانی خۆی. دیکارت بەهەمان شێوە ئەگەر لەو قۆناغەدا نەژیابا. رەنگە هێندە باسی لەتاکگەرایی نەکردبا. ئەمانە بەشێکی زۆر گرینگن لەو هۆکارانەی کەدەقنووس ناچار دەکەن بە دیدگایەک بنووسن کە گروپە کۆمەڵایەتیەکان بەدوایدا دەگەڕێن. ئەمەش ئەو بەڵگانەن کە توێژینەوە سۆسیۆلۆژیەکان سەلماندوویانە. ئەلێرەوەیە تێ دەگەین

کەمیتۆد چ کارێکی کردووە بۆ ناسینەوەی زەین و پێکهاتەی کۆمەڵگە کە دەقنووس هەستی پێ کردووە. بوونی سۆسیۆلۆژیای ئەدەبیات. گەڕانە بەدوای ئەو کارتێکەرانەی کە لەمێشکی کارتێکراودا جێکەوتە بوون. مەبەستم ئەو دیاردە کۆمەڵایەتیانەیە کە دەقنووس لەسەردەمێکدا مەحکومە پێی. یان ئەو فاکتە گرینگانەی کە بابەتی توێژینەوە و شرۆڤە دەخوڵقێنن. بەڵام شرۆڤەکارانی سۆسیۆلۆژیا بەڕوویەکی تردا تەماشای دەق دەکات. نموونەی خوێندنەوە و شرۆڤەکردنی فرۆید بۆ کارە هونەریەکانی لیۆناردۆ داڤینشی. شرۆڤەی مارکس بۆ بەلزاک و نیچە بۆ ئەخلاق و هتد...

ئێستا پرسیاری ئێمە لێرەوە دەست پێ دەکات. بۆ ئەدەبی کورد کە کار لەسەر دەقێکدا دەکات میتۆدێکی دیاریکراو پراکتیک ناکات؟. بۆچی خاوەن ئەم پیشە فکرییانە فلتەرێکیان نییە بۆ ئەو جۆرە مامەڵەکردنە لەگەڵ دەق؟. رەخنەگری کورد لە کوێدا و لەسەر کام دەقی ئەدەبی مردنی دەقنووسی لە بەرانبەر مردنی میتۆد ڕاگرتووە؟. کامیان لە

بەرانبەر ئەویتردا زیندووە و یەکێکیان دەکاتە قوربانی ئەویتر. بۆچی دەبێ رەخنەگرتن لە دەقێکی خۆماڵی و لۆکاڵی و کوردی زمان. لە ژێر پەراوێزی چەمکێکدا بکەینە ڕێسایەکی نموونەیی ؟. ئەگەر بەهانەیەکی حازر بەدەست نەبێ بۆ ئەو خوێنەر و ڕەخنەگرانەی. کە دونیا بینییان کورترە لەوەی بتوانن لە دەرەوەی جوگرافیا و رۆمانسییەتدا . بەرگری لە ئاستی رۆشنبیری خۆیان بکەن. تەنانەت بۆ شاعیرانی کلاسیکی وەک نالی و مەحوی و مەولەوی و حاجی قادری کۆیی. چونکە ئەگەر بەشێک لەو شرۆڤانە بۆ دۆزینەوەی ستاتیکا بێت لەنێو دەقەکاندا . بەشێکی زۆری ئەو هەوڵەیە کە بەدوای گوتاری ناسیونالیزمیدا دەگەڕێ. گوتارێک کە نۆستالیژیا لە مانەوەی خۆیدا دەبینێتەوە. بەپێچەوانەوەی خەمی رۆشنبیری کە یەکێکە لە هۆکارەکانی دەوڵەمەندکردنی مەعریفە..

بۆ ئەوەی بیانوویەک بۆ ئەم نووسینە بهێنمەوە و قسەیەک لەسەر رەخنە بکەم. وەکو ئەوەی رەخنە لە ڕەخنە بگیرێ. دەمەوێ ئەو زانیارییە بەدەستەوە بدەم کە بەر لەوەی ئەدەبی کوردی. وەکو نەخۆشییەکی رۆشنبیری توشی بووبێت. ئەم جۆرە نەخۆشییە کە گوایە بەمیتۆد کار لەسەر دەق دەکرێ. پێشتر تووشی ئەدەبی عەرەبی بووبوو. هەروەک چۆن هاتنی چەمکە فکرییەکانی وەکو (وجودییەت و ریالیزمی واقیعی و دەقاوێزان و هێرمۆنتیکا و هەڵوەشاندنەوەگەرایی و هتد) بەناکاملی هاتنە نێو دونیای ئەدەبی و رۆشنبیری کوردی. بۆیە هەوڵ دەدەم پاساوەکانی خۆم لەمەڕ خوێندنەوەی دەق. بەگریمانەوە بلکێنم و کاریان لەسەر بکەم..

سەرەتا لەوێوە دەست پێ دەکەم. گریمان بەبێ میتۆد ناتوانین دەقێک بخوێنینەوە. یاخود رەخنەی دەقێک بکەین. لەحاڵێکدا کە ئێمە لەبەردەم چەندین میتۆدی جیاوازدا راوەستاوین. بۆ نموونە میتۆدی سایکۆلۆژی. میتۆدی ئینترۆپۆلۆژی. میتۆدی ئەخلاقی و میتۆدی فینۆمینۆلۆژی و سیمۆلۆژی و هتد.. وەختێک دەبینین بەبێ ئەم میتۆدانە ناتوانین دەقێک شیتەڵ بکەینەوە. ناشتوانین مانایەکی تەواو بەو ڕەگەزانە بدەین کە جەستەی دەقیان خوڵقاندووە. ئەم ئیشکالیاتە کە بەشێکە لە دەستکەوتی زانستی ئەدەبی. ئەو ئاستەنگە دروست دەکات کە جیهانبینی ئێمە بۆ دەق ناکام دەهێڵێتەوە. بەو مانایەی کە لەجیاتی ئەوەی بچینە نێو جەنگی هەقیقەتەوە. بەپێچەوانەوە دەچینە نێو هەقیقەتی جەنگەوە. یەعنی تووشی وەهمی خوێندنەوە دەبین. وەهمی خوێندنەوەش ئەو دەقە بچووکانە گەورە دەکات کە پشت بەگەورەکردنی دەق دەبەستن. مەبەستم ئەو دەقانەیە کە هیچ رەهەندێکی فکرییان تێدا بەدی ناکرێت نەک دەقە کلاسیکییە کوردیەکان. لۆسیان

گۆڵدمـان دەڵێ " رەخنەگـر دەبێ لـە سـەرەتـادا شـیـکارییـەکی دەروونی بکـات و لە قـۆناغی دووەمـیـشـدا شـرۆڤـەی دەرەکی بکات. هەروەها بـەرهەمـەکـە لـەگـەڵ جـیـهـانبـینی گـروپە کۆمـەڵایەتیـەکـان راڤـە بکات" دواتر گۆڵدمـان ویسـتـویەتـی خـوێندنەوەیەک بـۆ (سـان ژۆن پێرس) بکات و دەڵێ "من تەنیا شـیـعـرێکی سان ژۆن پێرسم شرۆڤـە کردووە. ئەگەر بمەوێ میتۆدی خۆم لەسـەر ئەم شیعرە بەکار بێنم. پێویستیم بەلیژنەیەکی ٥ کەسـی و ٥ سـاڵ کات هـەیە" کەچـی خـوێنەرێک دێت و ماف بەخۆی دەدات. ڕەهەندی جۆراو جـۆر و دیمەنی جۆراو جـۆر بە دەقـێک دەبەخـشـێت. بەبێ ئەوەی هیچ پێوەرێک بۆ سـتـاتیکای دەق ئـامـادە بکات. نموونەی ئـەو جـۆرە خـوێندنـەوانە زۆرن لە دنیـای ئەدەبی کـوردی. هەر ئەوەی کـە دەبـینین دەقـێکی سـاردوسـڕ وەک جـەسـتـەی مـردوو. دەکرێتـە دەقـێکی زیندووی پڕ مـانای کراو. لە بەرانبـەریشـدا چـەندین دەنگی نوێ سـەریان هەڵداوە. کەچـی خـوێنەرێکی بەئینسـاف نییـە شـتـێکیـان لەسـەر بنووسێ. بەڵام لـەولاوە کـەسـێک دێت وەکـو خـوێنەرێکی جددی لەسـەر دەنگی کـەسـانێک کە بوونەتە نـاو. خـۆی نمایش دەکات. بەبێ ئـەوەی خـوێنەر پێشـوەخـتـە پێمـان بڵـێت بـەرمـەبنـای فـلان مـیـتـۆد. ئەو دەقـە ناچاری کـردووم خـوێندنەوەیان بۆ بکەم. یاخـوود فـلانە مـیـتـۆد دەتوانێ جـەسـتـە یان ڕەهەندەکـانی ئەو دەقـە. لەنێو جـوگـرافـیـای ئەدەبیدا دیاری دەکات. ئەمـە لە کاتێکدا هـەر خـوێندنەوەیەک کە بۆ دەقـێکی لۆکاڵی کوردی زمان کرابێت. نەیتوانیوە دروست ئەو مـانایانـەمان پێ ببـەخشێت کـەمیتـۆد دەیسەلمێنێ. بۆ نموونە ئەو جـۆرە خـوێندنەوانەی کـە بۆ دەقـەکـانی (لەتیف هـەڵمـەت و شـیـرۆکـۆ بێکەس و بەخـتـیـار عـەلی و کـەژاڵ ئەحـمـەد و دڵشـاد عـەبدوڵلا و هاشم سـەڕاج) لە شـیـعـردا. بۆ چیرۆکـەکـانی (شـێرزاد حـەسـەن و سـیـامـەند هادی و عەتا مـحـەمـەد و سـەلاح عـومـەر و عـەبدوڵلا سـەڕاج و جـەلیل کاکەویس و هتد) کراون. من لێرەدا بـۆ ئەوەی خـوێنەر تووشی بەدحاڵی بوون نەیات. گومانم لە قودرەتی ئەو ئەدیبـانە نییـە. بەڵام گومانم لە قودرەتی ئەو خـوێنـەرانە هەیە کـە خـۆیان لەقـەرەی ئەو دەقـانـە دەدەن کـە کـەڵک لە ناوی هەندێ لەو دەقنووسـانە دەبین. چونکە لە دەسـتپێکی خوێندنەوەکەدا دەبینرێ کە خوێنەر ئەسـاسیاتی دەقێکی تری داناوە کە بە ئیقتیباس کاری لەسـەر کردووە و لەسـەر دەقی یەکەم پراکتیکی دەکات. لێرەدا ناچار دەبین ئەو ئەخلاقیـاتە بکەینە پێوەر. هەم بۆ خوێندنەوەی دەقێک کە بە میزاج دەکرێ. هەم بۆ لەسـەر نووسین کە بووەتە شتێکی باو. ئەمـە ئەو قەیرانەیە کە ڕەنگە لەهەر ئەدیبێک بپرسی بەخاتری مـەنفەعەتی خۆی. وەڵامێکی کۆنکریتیت نەداتەوە. چونکە ئەدەبی کـوردی بەرلـەوەی لە قـەیرانێکی درێژخـایـەنی خـوێنەردا بێت. لە قـەیرانێکی

درێژخایەنی ڕەخنەگر و خوێنەردا دەژی. بۆیە لە ئاستی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و رۆمانسییەت و مەحسوبیەتە جۆراو جۆرەکاندا قەتیسی گرتووە..

لێرەوە دەگەینە ئەو قەناعەتەی کە (د. صلاح الفضل) پێی گەیشتووە. وەختێک باس لە ئیجرائاتی شیکاری دەق دەکات. ئەو دەڵێت "پرۆسەی ڕەخنەیی بەدەقی ڕەخنەکراو کۆتایی دێت. ناکرێ هەمان پرۆسە بەشێوەیەکی حەرفی لە دەقێکی تردا دووبارە بکرێتەوە. سا با میتۆدەکە توندوتۆڵیش بێت". چونکە ئازادی ڕەخنەگر یان باشتر بڵێم خوێنەری دەق. لەوێدا زاڵ دەبێت کە بە پێی میتۆدێک کار دەکات بۆ خۆی قەناعەتی هێناوە. نەک ئەوەی کە ئێمەی خوێنەری دووەم قەناعەتمان پێی هەیە. ئەمە ئەو کاتە باشتر دەبینرێ وەختێک هەردوو دەقەکە بخەینە بەر میکرسکۆبێکی وردبین. هەروەک چۆن بەکتریایەک بەچاو نابینرێ. بەڵام لە ژێر چاوی میکرۆسکۆبدا . نەک هەر خۆی بەڵکو سووڕی ژیانیشی دەبینرێ. ئاوهاش میتۆدێک هەیە ڕەوایەتی بەکردەی بەراوردکاری دەدات. بەراودکارییەک کە لە ئەدەبی بەراودکاری کلاسیکی جیاوازە. چونکە ئەم بەراوردکارییە بۆ دەقێک نییە بەرانبەر دەقێکی تر. بەڵکو بۆ خوێندنەوەی دەقێکی وەرگیراوە کە دەیەوێ پاڵەوانێکی ئەدەبی بخوڵقێنێ. کەوابوو دەتوانین بڵێین ئەمە ئەو جۆرە بێ ئینسافیەیە کەئیشکالیاتی بۆ خوێنەری دووەم خوڵقاندووە. لەمەش خراپتر ئەوەیە کەخوێنەر دووجار چەواشە دەکرێ. یەکەم دەقێک پیرۆز دەکرێت کە میزاج و پێوەندی و ئینتیماییە. دووەم بتێک دروست دەکات کە خوێنەری یەکەم دەکاتە کۆیلەی ستایلێک کە ستایلێکی باوە. یاخود ئەگەر ناهەقی نەکەم هەندێ جار دەق دەبینین بەبێ ئەوەی هیچ موقەوەماتێکی فکری لە پشتەوە بێت. بەزۆر موقەوماتی بۆ دروست دەکرێت و دەکرێتە دەقێکی کراوە. لەولاشەوە میدیاکان تووشی جۆرێک لە ناچاری دەکات کە لە میدیای چەواشە بەولاوە هیچی تر بەرهەم ناهێنێ..

* ئەو پرسیارە شەرمنەی کە بۆ خوێنەرە و پێشتر دەبوایە بکرایە. ئەو پرسیارەیە کە لە خوێندنەوەی دەقێکدا دروست دەبێت. وەختێک کە خوێنەرێک دەبینین وەک ئەوەی فێڵ لە ئێمە بکات بە نیازی خۆی پشتی بەمیتۆد بەستووە و مافی تەواوی داوە بە دەقێک. ئەو کاتەیە کە داوای لێ دەکەین بەرگری لەو میتۆدە بکات کە پراکتیکی کردووە. ئەو ئەخلاقیاتە بپارێزێ کە وەک پێوەرێک بەکاری هێناوە. ئەمە ئەو دادگا عادیلانەیەیە کە تای تەرازووی هەردوو دەقی یەکەم و دەقی دووەم. وەک یەک تەماشا دەکات و مافی خۆیانی دەداتێ. ئێستا ئیتر پرسیاری بێ وەڵامی من لەو خوێنەرانە ئەوەیە. بۆچی خۆیان کردووەتە فتوادەر

و دادوەر و خۆیان دووچاری میتۆد کردووە ؟. ئایا ناکرا راستگۆیانە مامەڵە لەگەڵ دەقدا بکەن. لە بری ئەوەی پشت بەمیتۆد ببەستن ؟. لەحاڵێکدا ئەگەر موناقەشە لەسەر میتۆد بکەین. کەم دەقمان چنگ دەکەوێ لە ژێر میکرسکۆبدا خۆی ڕابگرێ. ئەم جۆرە خوێنەرانە چ مەبەستێکیان هەیە لە بەکارهێنانی میتۆد ئەگەر باگراوندی مەعریفییان تۆکمە و پتەوە، ڕەنگە ئەو جۆرە خوێنەرە ئەو کات بۆ ئەوەی بەرگری لە خۆیان بکەن. پەنا بۆ ئەو میکانیکە بەرن کە گوایە شیکارکردنی دەق. یاخود ئاخنینی بۆ نێو سەرچاوە مەعریفیەکان. جۆرە سەرسام کردنێکی دەقنووسی دووەمە. بەڵام نازانن بەم کارەیان هەم پرۆسەی خوێندنەوە دەخەنە بەردەم گومانەوە. هەم خەسڵەتی دەقیش لەبێ توانیاییدا ڕزگار ناکەن. سەرەنجام ئەو توندڕەوییەی لێ بەرهەمدێت کە لە سایکۆلۆژیای نووسیندا کەمتر دەبینرێ. مەبەستم لە سایکۆلۆژیای نووسین. ئەو دەقەیە کە بۆ دەقێکی مردوو لەگەڵ دەقی پێشووتر جیاوازی هەیە. ئەو خوێنەرانەی بەخاتری دەرکەوتنی ئاستی تێگەیشتنی خۆیان. خوێندنەوە بۆ دەقێک دەکەن کە بەرلەوەی مەهامیان ڕازی کردن و دەوڵەمەند کردنی ئەدەب بێت، مەهامیان ڕازی کردنی دڵی ئەو دەقنووسانەیە کە لە دونیای لۆکاڵی ئەدەبی کوردیدا بوون بە ئەستێرە. ئەو ئەستێرەیەی کە ڕووناکی ڕاگەیاندنی مەبەستداری لێ بسەندرێتەوە. نەک هەر ناخوێنرێنەوە. بە پێچەوانەوە خاڵی دەبنەوە لەو هەموو وەهم و تێڕامانەی کە بۆی کراوە. هەروەک چۆن ئەستێرەیەک لە نیوەڕۆدا دەرکەوێت. ئەو ڕووناکاییەی نییە کە لە شەودا هەیەتی. نووسین و خوێندنەوە لەسەر دەقێک. مانای کاریگەری و سەرسامبوونی خوێنەرە نەک میزاج. بڕوانە ئەدۆنیس وەختێک سەردانی ئەمریکا دەکات و دەچێتە نیۆیۆرک. لەنێو هەموو ئەو ئەدیبانەی کە دەنووسن تەنیا ناوی واڵت وایتمن دێنێت. چونکە بە بڕوای ئەدۆنیس تەنیا واڵت وایتمن توانیویەتی ڕوخساری نیۆیۆرک ئاشکرا بکات، بەلەبەرچاو گرتنی ئەوەی ئەو کات شەڕی ڤێتنام و ئەمریکا لە ئارادابوو. شەڕی سڕینەوەی ئەتنیک ڕەگەز و چینەکان لە ئارادابوو. بەڵام واڵت وایتمن ڕاستگۆیانە مامەڵەی لەتەک ڕەوشە سیاسیەکە کردووە لەنێو ئەدەبدا. نەک ئەوەی تەنیا ڕوخسارە جوانەکەی نیۆیۆرک پیشان بدات..

باشە ئەو هەموو ئەدیبەی کورد. بۆچی نەیانتوانی ڕوخساری ڕاستەقینەی کوردستان وەک خۆی ئاشکرا بکەن. لە کاتێکدا کوردستان و ناوچەکە. بەقۆناغی زۆر دژوار و نائارامدا تێپەڕ دەبوو. بەپێچەوانەوەی ئەوەی کە لە ڕێگای ئەدەبەوە نارەزایی دەردەبڕن. لایەنگیرییان لە هێزێک دەکرد و دابەشی سەر دوو بەرە بووبوون. یان بێ دەنگییان

هەڵدەبژارد نەک لە شێوەی مانگرتن. بەڵکو خۆیان بە ئەدەبی لاوەکییەوە خەریک دەکرد. بە بیانووی ئەوەی ئەدەب کاری بەسەر سیاسەتەوە نییە. ڕەنگە خوێنەرێک بپرسێ بەباکردنی ئەم کایە کۆنە لە پای چی. بەڵام ڕاستییەکەی من لێرەوە کەبێ ئینتیمایی و بێ لایەنی خوێنەری کورد کەمتر دەبینم. بۆیە ئەو پێوەرە بەکار دێنم کەسیاسەت ڕەنگ ڕێژی کردووە. دواتر لەنێو کایەی ئەدەبدا هەستی پێ دەکرێ. هەروەک چۆن هەڵسەنگاندنی دەق لە فیستیڤاڵە حیزبییەکان. بەهەمان پێوەرە کە جۆرێک لیژان دروست دەکرێ. ماف بەخۆیان دەدەن دەقی باش و خراپ. دەقی کراوە و داخراو لە یەکتر جیا بکەنەوە کە ماف و توانای کەسانی تر پێشێل دەکات. ئاوهاش ماف بەخۆم دەدەم کە قسە لەسەر فەزای ئەدەب بکەم کە چۆن بە ناڕاستەوخۆ لکێنراوە بە سیاسەتەوە..

گەشەکردنی کایەی ئەدەب. گەشەکردنی فکرە کە دەبێتە پاشخانی ئەدەبی. ئەمە دەڵێم پشت بەو جیهانبینییەی هیگڵ دەبەستم کە بۆ ڕوح هەیبوو. لەوەش داوەتر کە تەرحی مەسەلەی زەمەنی کرد لە بەشێکی تایبەت بە فەلسەفەی سرووشت. یاخود مەسەلەی ڕوحی بە دیالیکتیکیەوە. لە کاتێکدا جەوهەری هێرمۆنتیکا بچووک کراوەتەوە لە نەفی نەفی. ئەوەش کە پێوەندی دیالیکتیکی مادیش دروست دەکات لەلای مارکس. ئەو جیاوازییە مادییە کە بۆ ژیان و گەردوون هەیبوو. یاخود خوێندنەوەی ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەیە کە لەنێو دەقەکانی بەلزاکدا زیاتر ئاشکرابوو. بەو مانایەی کە وێناکردنەوەی ژیان لەنێو دەقدا. گۆڕینی خودی وێنە نا ڕاستەوخۆیانە بۆ ڕاستەوخۆ. ئەم دوو تێڕوانینە جیاوازە. بریتین لەو نەخشە بەیانییەی کە بۆ خوێنەر ئامادە دەکرێ. ڕەنگە داواکردنی ڕەخنەگرێکی نموونەیی شتێکی ئەستەم بێت. وەک ئەوە وایە لەم دونیا جەنجاڵەدا کە جیهانگیری بەهای بۆ هیچ شتێک نەهێشتووەتەوە. داوای سوپەرمان بکەین هەروەک چۆن نیچە پێشنیاری کرد. بەڵام دیسان مانای ئەوە نییە کە بەخاتری ئەو فاکتەرە ناواقیعیانەی هەژاری ئەدەبی کوردی پێکدێنن. دەست لەو کارلێککەرانە هەڵگرین کە ڕەخنەی ناوەکی و دەرەکیمان بۆ ئاشکرا دەکەن. بەو مانایەی ئەگەر نووسەر لە ژێر کاریگەری خەیاڵێکدا ڕەسمی واقیع بکات. یاخود زەمینە خۆش بکات بۆ نوێکردنەوەی داستانێکی کۆن. بەستایلێکی مۆدێرن. کەواتە دەتوانێ زەمینە بۆ جۆرە بیرکردنەوەیەکی تر خۆش بکات. کە لە دەرەوەی بیرکردنەوەی باوی کۆمەڵگەیە. ئەگەر ئەم لایەنە وەربگرن لەنێو ئەدەبدا. دەبێ ئەو ڕێچکەیە تەماشا بکەین کە گۆتە لە فاوستا هەیبوو. یاخود دانتی لە کۆمیدیای خواوەند. یاخود سێرڤانتس لە دۆنکیشۆت هەیبوو. بەڵام ئەگەر بە پێچەوانەی ئەو ئاراستانەی کە لە ئەدەبی

گـەلانـەوە وەرمـان گـرتووە. دووچاری ئیـشکالیـاتـی تر دەبـین هـەروەک چۆن دووچاری ئیشکالیاتی چەمکە فکرییەکان بوون لە سەدەی ڕابردوودا..

بۆ ئەوەی ملکەچی ئەو تڕادیسیـۆنانە نەبین کـە بەبێ ئارەزووی خـۆمـان بەسـەرمـاندا چەسپاوە، دەبێ جەنگێک بکەین کە لەسەرشانی ئەدەب وەک کایە و خودی ئەدیب وەستاوە، لێرەوە دەست پێ دەکات، هەروەک چۆن جـەنگی سیـاسـەت لەسـەر شـانی سـیاسیـەکان وەستاوە نەک میتۆدی سیاسی..

کلاسیکیەتی نوسین و رادیکالّیەتی خویندنەوە

یەکێک لە گـەورەترین کێشـەکانی مرۆڤی نـا ئاسـایی ئەوانەی دەخالەتیان هـەیە لەکایە جیاجیاکاندا، ئەوەیە کە نازانن چی دەکەن و چی دەڵێن، بۆچی هـاتوونەتە دونیاوە و بۆچی دەڕوات وەک نیـشـانـەیەکی سـەرسـوڕمـان لەم جیـهـانە پڕ نـهێنیـەدا، ئەم مـەشـغـەڵەتە لە نووسیندا زۆرترین پانتایی خەیاڵی نووسـەر داگیر دەکات، دوالیزمیەتی ئیدیالیستیانەیە لە جـەوهـەری بیـرکـردنەوەدا، بەشـێکی تری ئەو ئیـشکالیـاتەیە کـە تەمـی ڕەسـەنایـەتی ناڕەوێنێتەوە، وەختێک دەبینین دەقێک ئەوەندەی لەسـەر بیروباوەڕ کار دەکات، ئەوەندە لەسـەر ئەو شتانە کار ناکات کە لە دەوروبەری مرۆڤن، ئەوەندە پرسیار لە بوون و نەبوون، سـرووشت و دەسـتکرد، سـەنتـەر و کـەنار و... هتـد ناکـات، لێـرەوە ئەو حـاڵەتە سـەیرە دەخـولّقـێت کـە ناتوانین ئەو دوو فـەزا جیـاوازە لە یەکـتر جـودا بکەینەوە، فـەزایەک کـە دەقنووس تێـدا دەژی و وێنـای دەکـات، ئەو فـەزایەش کـە خـوێنەر بەرهـەمی دێنێت، دوو حـاڵەتی زۆر جیـاوازترن لەو جیـاوازیانەی کـە زمـان پێی ڕەوا دەبینێت، ئـەم حـاڵەتە کـە بەهـایەکی سـەربەخـۆی هـەردوو کـائینەکەیە، واتە نووسـەر و خوێنەر، لەو وێنە کۆلاژ کراوە دەچێت کە لە هونـەری ئەپستراکتدا هەیە، بۆ ئەوەی شـەرعییەت بەفرە تەئویلی دەق بدەین، ئەو کاتەی دەبینین خوێنەرێک دێت و ڕادیکاڵیەتی خۆی لە نووسینێکی کلاسیکیدا نمایش دەکات، هـەڵبـەت کلاسیک بەو مـانایە نا کە شـاعیرانی پێشـووتر ڕەهبـەرایەتییـان دەکرد، بەڵکو بەو مـانایەی کە جیهانبینییەکی نوێی تێدا نابینرێت، مەبەستم لە لاسایی کردنەو و کـاریگەری ئەدەبی گـەلان، جگە لەو دووبارە جـوینـەوەیەی کـە باگـراوندی فکری شـیـعـری کـلاسـیکی بـوو، بەڵام بەسـتـایلێکی نوێ پـەخش دەکرێت، هیـچی تر هـەست پێناکـەین، پرسیاری ئـەم باسـە کـە مـوناقـەشـەیەکی بەردەوامـە، مـەبەست لە ڕادیکاڵیـەتی ئەو خـوێنەرە چییە کە دەقێکی نا دیار بەدیار دەخـات، ئەگـەر ڕیکلامـێکی دوو جـەمسـەری نەبێت، ئەگـەر

دووفاقییەت و ئیزدیواجییەتی مەعریفی نەبێت. لە حاڵێکدا ڕادیکاڵیزم لەنێو تەواوی کایەکان بەئەدەبیشەوە. سەرکێشییەکە گوێ ناداتە هیچ جۆرە تێڕوانینێکی ڕۆمانسیانە، چونکە لە پەنا ئەم چەمکەدا خۆچڕ کردنەوەی کۆنکریتی لەو جۆرە بیرکردنەوەیە دەبینین. ئەوەش کە ڕادیکاڵیزم لە فۆرمدا دەبینێتەوە. وەکو ئەوە وایە ژنێک بەجلێکی سفورەوە قەناعەتی بەخورافیات و ئەفسانەکان هەبێت. هەڵبەت هەر ئەو کاتە بۆمان ئاشکرا دەبێت لە نێوان فۆرم و جەوهەردا. چ مەودایەکی بەرین هەیە. خوێنەری ڕادیکاڵیش بۆ دەقی کلاسیکی. لە نمایشکردن و نمایشی دیزاینێک بەولاوە هیچی تر نییە. ئەم خوێنەرە ناتوانێ قەناعەت بەهەوادارانی ئەدەبیات بهێنێ. مەگەر هەر خودی خۆی و دەقنووس قەناعەتی پێبکەن. هەڵبەت ئەم جۆرە خوێندنەوەیە کارێکی هێند مەترسیدار نییە. وەک خوێندنەوەی دەقێکی پیرۆز کراو. یاخود دەقێکی سیاسی کە بەرگریکەری زۆرترە لە دەقێکی ئەدەبی...

دابڕان و ڕاکردن بەدوای ڕابردوو

ئەو چەمکەی کەمیشل فۆکۆی خستە ژێر کاریگەری خۆیەوە. دابڕانی ئەپستمۆلۆژیای گاستۆن باشلار بوو. ئەو ستایلە کارکردنەی کە تەواوی شتەکان بەهەڵگەڕاوەیی خۆیی و کەڵک وەرگرتنێکی ناعەقلانی خستە ژێر پرسیارەوە. یەعنی هەرچی ئەوەی لە بارەی ڕەسەنایەتییەوە. یاخود لە باری کولتووریەوە ئەفسانەکانی زیندوو دەکردەوە. خودی ئینسانی ناچار بەو قەناعەتە دەکرد کە ژیان نابێ لە سکەی خۆی لابدات. هەروەک چۆن شەمەندەفەرێک لە سکەی خۆی لابدا وەردەگەڕێ. ئاوهاش ژیان نابێ لە یاسا سرووشتیەکان لابدا. بەڵام فۆکۆ ئەم تێگەیشتنەی بەئاراستەیەکی تردا برد. ئاراستەیەک کە وازهێنان بوو لە خود و بابەت. بەو مانایەی کە دابڕانی ئەپستمۆلۆژی لە چوارچێوەی دەقەکان و وشە و شتەکان بوو. بۆ نموونە لە کتێبی وشەکان و شتەکاندا دەڵێ "ئەوەی کە لە گۆشەگیریدا قسە دەکات بریتییە لە خودی وشە نەک شتێکی تر" ئەم تێگەیشتنە هیومانیستییە و ڕەنگدانەوەی بەسەر دەقدا. شوێنێک بۆ تێڕوانینی سەقامگیری ناهێڵێتەوە. چونکە دابڕانی ئەپستمۆلۆژی بەردەوامی هەیە و شتێکی ڕێژەییە. خۆی لەنێو تۆڕی بابەتدا دەبینێتەوە. یەعنی ستایلی بیرکردنەوە بۆ دابڕان لە دیاردە کلاسیکییەکانی ڕابردوو. ئەگەرچی کلاسیکیزم بەرمەبنای جۆرێک لە چاوگەکانە. بەڵام ئاشکرا کردنی خاڵی بەهێزتر و خاڵە لاوازەکانیشە. واتە ئەو جفرەیەی کە نهێنی دەقێکی تر ئاشکرا

دەکات. مانای ئەوە نییە کە دەقەکانی ڕابردوو هەڵەبوون. بەپێچەوانەوە ژینالۆژیای بیرکردنەوەیەکە بە ستایلێکی تر. یەعنی بەستنەوەی ئەو هێڵەی کە ناتوانێ بگاتە پنتە نوێیەکان و دەقی نوێ بگەیێنێ..

ئەو دابڕانەی کە دەقی ئێستا ئیدیعای دەکات، بەشێکی زۆری نەک هەر دابڕان نییە و مەعریفەی لەپشتەوە نییە. بەڵکو نغرۆی وەهمێکە و خاڵییە لە گوتاری جیاکاری. یەکێک لەو وەهمەی کە ناوی لە خۆی ناوە دابڕان، ئەو خەسڵەتەیە کە هیچ ئیختیارێکی سەربەخۆی بۆ شتەکان و دیاردەکان نییە. بەو مانایەی کە بتوانێ خوێنەری بەردەوام کۆنترۆڵ بکات، یاخود بتوانێ لە ڕێگای وشەوە شت دروست بکات. نەک ئەوەی دەقنووس لە ژێر فشاری بەرهەمهێناندا شتەکان و دیاردەکان وشەی پێ دروست بکەن. بتوانێ پرسیار دروست بکات، نەک پرسیار دەق دروست بکات. بتوانێ ئاسۆی ئێستا بۆ لەحزەکانی ڕابردوو بگەڕێنێتەوە، نەک ئاسۆی ڕابردوو بۆ ئێستا. ئەم نغرۆبوونە لە نێوان واقیعی ئێستا و وەهمی ڕابردوو، دەقی لاوازی خوڵقاندووە کە تەنیا لەنێو نۆستالیژیادا جێگەی دەبێتەوە، هەر ئەمەشە ئەدەبی کوردی جگە لە کەسێکی وەک (سەلیم بەرەکات) کە ئەویش بەزمانی عەرەبی دەنوسێ، لە قەوارەی لۆکاڵی دەرناچێتە دەرێ. کە وابوو بوونی هەر جۆرە شیکارییەکی تر بەپێی هەر میتۆدێک، هیچ لە فەزای ئەدەبی کوردی ناگۆڕێت و ناتوانێ پردێک دروست بکات لە نێوان ئێمە و ئەوان. بەشێکی زۆری ئیشکالیاتی ئەدەبی کوردیش، بریتییە لە نەبوونی دیالۆگ لە نێوان ئەوی تری بیانی و ئەمی کورد. کە ئەدەبی کورد خەونی پێوە دەبینێ. بە واقیعکردنی خەونیش گونجاندنی فەرهەنگە، فەرهەنگیش کە لە چوارچێوەیەکدا قەتیس کرا. وەک ئەوە وایە کە کەسێک جلوبەرگی جوانی هەبێت، بەڵام نمایشی نەکات و کەس نەیبینێت، یان کەسێک خوێنەرێکی باش بێت و بەرهەمی نەهێنێت.

دابڕانی ئەپستمۆلۆژی، دابڕانە لە دووبارەکردنەوەی نەریتەکانی پێشوو، نەک دابڕان لە مەعریفەی ڕابردوو. ئەم تێگەیشتنە وەکو ئەوە وایە کە نەوەیەک بۆ ئەوەی خۆی بسەلمێنێت، نەوەکانی پێش خۆی ڕەت بکاتەوە بە بێ ئەوەی هیچ ئەلتەرناتیڤێکی هەبێ. ئەم تێگەیشتنە هەڵەیە مەودایەکی زۆر بڕی کرد کە نەوەکان بەپێی تەمەن کێبەرکێیان پێی دەکرد و لەنێو کایەکانیشدا ڕەنگی دەدایەوە. بەڵام دواجار ئەوە ڕۆشنتر بووەوە کە ململانێی نەوەکان ململانێی مەعریفەیە. ململانێی بەرهەمی فکری و توانای فکرییە. ئەوەش کە زیاتر درکی پێ دەکرا، ئەوەبوو کە ئەم ململانێیە تەنیا لەنێو ئەدەبدا هەبوو، نەک کایەی سیاسەت و فکر کە هێڵی سوور بوو.

ئەزموونی ئەدەب بەشێک لە ئەزموونی نەتەوە

هیچ قۆناغێکی ئەدەبی کوردی لە قۆناغە هەستیارەکانی سیاسیەت رزگاری نەبووە، هەروەک چۆن ئەم واقیعە، ئەدەبی ئەوروپی و عەرەبی و فارسیش بەخۆیەوە بینیویەتی، هەڵبەت جیاوازی گەورەی نێوان خۆرئاوا و عەرەب، بەتایبەت لە کۆتایی سەدەکانی ناوەراستدا، زیاتر لە تێروانینی دەرهەق بەهەقیقەت دەردەکەوت، نەک لە ڕوی فۆرم و پێکهاتە و دەربڕیندا، یەعنی ئەزموونی ئەدەبی جاهیلی و کاریگەری بەسەر ئەدەبی ئیسلامی و ئیشراقاتەکانی تر کە دواتر بەشێکی زۆر لە نەتەوەکانی ئاسیاشی گرتەوە، شتێکی لەوە ئاسایی تر بوون کە وێکچوونەکان ببینرێن، هەرچی ئەدەبی ئەوروپییە لە دەروونی ئەدیبەوە سەرچاوەی گرتبوو، بەڵام سەربەخۆییەکەی لە شێوەی گوتار و سێبەری ئاینی مەسیحیدا جێگە کردبووەوە، لە حاڵێکدا کە فەلسەفەی ئەدەب و ئەدەبی فەلسەفی لە ئەسینادا، جیاوازتر لە هەردووکیان ڕواڵەتی خۆی پێشکەش دەکرد، بەهەرحاڵ دەتوانین دوور بکەوینەوە لەو موناقەشە بیزەنتینیەی کە لە باسەکە دوورمان دەخاتەوە،

داریوشی شایگان دەرهەق بەم باسە دەڵێ "ئەزموونی فاوستی گۆتە کە پاشماوەی پرۆمیسۆسی یۆنانییە، تا ڕاوگەی خۆی جێ هیشت، دانتیش جیهانی جوانی لێکهەڵوەشاندەوە و گۆی زەوی بەناوەندی بوونی ئێمە دەزانی و هەتاو و ئەستێرەکانی دیکەی بەدەوردا دەسوڕانەوە، یەعنی چیتر جیهان ئەو سیستمە سێ قاتیەی فیردۆس و زەوی و دۆزەخ نەبوو کە شاعیر قاتە جۆراو جۆرەکانی دەبڕی ڕووبەڕووی پیاوە گەورەکانی ڕابردوو دەبووەوە" لێرەوە لەم تێڕوانینەی شایگانەوە تێ دەگەین کە گرینگی شتە هەسپێکراوەکان لە کوێدان و چۆن ئەدیب ڕەنگرێژی دەکات، ئەدیبی کورد لە هیچکام لەو فەزایانە نزیک نەبۆتەوە کە لە چەمکێکدا تێگەیشتنێکی ترمان پێ بدات، ئیتر ئەزموون چ مانایەکی هەیە و چ هێڵێکی تری جیاوازی دروست کردووە، جگە لەوەی هەڵچوونی ڕوحی هێزە شپرزەکانی قەرەبوو کردووەتەوە، لە بەرامبەریشدا پارێزکردن لە زمانی ڕاستەوخۆ و ڕۆمانسییەت و لاوانەوە، ئەو شتەش کە بەڕواڵەت وەکو قوتابخانە سەپا و جێکەوتە بوو، لە نا ئارامییەکی گەورە بەولاوە کە نەوەکانی دواخست، هیچ جموجۆڵێکی تری بەرهەم نەهێنا، هەر دەقێکی کوردی وەربگریت سابا ئەو دەقە نموونەیش بێت، جگە لەو کاریگەریەی کە لە بازنەیەکدا دەخولێتەوە و نەوەیەکی تر پێی سەرسامە، ئەزمونێکی تری دەگمەنی ڕۆژهەڵاتی سەرسام نەکردووە، بۆیە ئەم دەردەگرانەی ئەدەبی کوردی بە پرۆسەی

لەسەر نووسین دەرمان ناکرێ. مەگەر هەلومەرجێکی نوێ بێتە ئاراوە. هەروەک چۆن سیستمی جهانگەرایی زۆرێک لەو چەمک و میتۆدانەی کەنار خست. لە پەنا ئەمەشدا دەرگای جهانێکی تری بەرووی کۆمەڵگەی بەشەریدا کردەوە. تێگەیشتن لەم سیستمە کە ئەدەبی بەگشتی پەراوێز کردووە. بەتایبەتی ئەدەبی گەلانی نەناسراو کە زمانەکەی زیندوو نییە. یاخود فەرهەنگەکەی ناگاتە هەموو کتێبخانەیەک. یاخوود دیالۆگێکی زیندووی نییە لە تەک فەرهەنگەکانی تر. وەکو ئەوە وایە کە ئێمە لە نێوان نە ئەمیان و نە ئەویان واتە بەرزەخی ژیان. ڕەشماڵێک هەڵدەین و بەتاقی تەنیا بژین. یەعنی وەکو ئەوە وایە کێبەرکێی نالۆژیکی بکەین لەگەڵ شارستانیەتەکاندا. یان سەر لەنوێ بەرگری لە سیستمی فیوداڵی بکەین لە بەرانبەر دونیای پیشەسازیدا. بە بیانووی ئەوەی کە نەریت و سرووشتی کۆمەڵگەی کوردی لەگەڵ سیستمی نوێدا ناگونجێ. ئەم عەقڵییەتە دووفاقیەی کە نە ئەمنیان بین و نە ئەویان. ئەگەر بەشێکی خۆپاراستن بێت لە مەترسیەکانی تری ژیان و کولتوور. بەشەکەی تری ئەوەیە کە لە لۆکاڵییەت ڕزگارمان نابێت. چونکە ئەم ئەزموونە هەم عەرەب و هەم فارس بەپراکتیک تێگەیشتن کە کارێکی بێهودەیە. ئەدەبیش کە بریتییە لەسەرخانی کۆمەڵگە. ئەگەر نەتوانێ ئەو هێزە لە خۆی نیشان بدات و خۆی بە دونیای دەرەوەی خۆی بناسێنێ. ناتوانێ درێژە بەژیانی ئاسایی بدات. لە حاڵێکدا بیانووی لەم چەشنە هیچ کۆمەکێک ناکات بە دونیای ئەدەبی کوردی. هەوڵی نووسین و خۆگرێدانیش بەمیتۆدە فکریەکان. بەبێ وەرگرتنی ئەزموونی گەلانی دەوروپشت. کارێکی بێ هودەیە و هەمیشە خوێنەری یەکەم. دەبێتە جێگەی گومانی خوینەری دووەم...

تێبینی:-

بۆ نووسینی ئەم بابەتە کەڵک لەم کتێبانە وەرگیراوە

١- الأشكاليات التواصل في فلسفة الغربية المعاصرة. عمر مهيبل ٢٠٠٧ دار الإختلاف

٢- من فلسفات التاويل الى نضريات القراءة. عبدالكريم شرفي. دار العربية للعلوم. ناشرون ٢٠٠٧ دار الإختلاف.

٣- هانس جۆن كادامير. فن الخطابه وتاويل النص و نقد الايديولوجيا. ترجمة. نخلة فريفر. مجلة العرب و الفكر العالمي العدد ٣. ١٩٨٨

٤- بول ريكور. النص و التاويل. ترجمة منصف عبدالحق. مجلة العرب والفكر العالمي العدد٣، ١٩٨٨

٥- میتۆد و فەلسەفە. کۆمەڵناسی ئەدەبی. کۆمەڵە وتار. وەرگێرانی لە فارسیەوە. هادی محەمەدی ساڵی ٢٠٠٧